

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

De schans van Niel-bij-As in As

Archeologische site

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

De schans van Niel-Bij-As, gemeente As, Schansbroek zonder nummer –
archeologische site

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/71002/102.1

Peter Van den Hove

25/08/2017

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	5
1.3.1.	op basis van het bureauonderzoek	5
1.3.2.	op basis van het verkennend booronderzoek	5
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	5
2.	Evaluerend gedeelte	6
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	6
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	6
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	7
2.4.	Juridische toestand.....	7
3.	Beheersvisie	7
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	7
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	8
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	8
4.	Bronnen	9
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	9
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	9
5.2.	Foto's, kaarten en figuren.	9

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Situering

De schans van Niel-bij-As ligt ten noordoosten van de dorpskern, direct ten oosten van de weg Schansbroek. Ten noordwesten van de schans ligt de Vijverstraat. De schans werd aangelegd aan de rand van de vallei van de Bosbeek, de grootste vallei op het Kempisch Plateau. Dit drassige gebied staat op oude kadasterkaarten maar ook op de huidige topografische kaart aangegeven als Schansbroek.

1.2. Historisch overzicht

De Zuidelijke Nederlanden vormden vanaf het midden van de 16de eeuw tot en met het begin van de 18de eeuw voortdurend het decor van strijdtoneel. Over de veldslagen en belegeringen (officiële oorlogen) zijn zeer veel gegevens bekend. Hoewel het Prinsbisdom Luik in principe neutraal was, hadden de oorlogvoerenden het recht gewapend door het land te trekken en mochten ze zelfs winterkwartieren oprichten. In de vele publicaties is tot voor kort zeer weinig aandacht geschonken aan de 'onofficiële' oorlogen die met de strijd gepaard gingen. Voor de plattelandsbevolking was het een periode van plundering, gijzeling, uitbuiting, geweldpleging, armoede en ellende. Aangezien ze van de hogere overheden geen hulp kregen, moest de boerenbevolking zelf voor hun bescherming en verdediging zorgen. Herhaaldelijk werd de plattelandsbevolking geplaagd voor de keuze tussen zelfverdediging, betalen, diplomatieke actie, vluchten en verkommeren.

Vanaf het eind van de 16de eeuw nam de boerenbevolking zijn toevlucht tot kleine vluchtoorden die hen moest beschermen tegen plunderende soldaten: de schansen. Een beleg door een leger konden deze schansen zeker niet doorstaan. Op de Limburgse zandgronden bouwde vrijwel ieder dorp en gehucht een schans om mensen en vee in (betrekkelijke) veiligheid te kunnen brengen. Verder zijn dergelijke 'boerenschansen' ook bekend uit de oostelijke delen van de Belgische provincies Vlaams Brabant en Antwerpen. In Nederland komen ze met enige regelmaat voor in Midden Limburg en sporadisch in Noord Limburg en Noord Brabant.

De schansen werden meestal aangelegd op gemeenschapsgrond, vooral in natte gebieden zodat de grachten vol water bleven en de vijand moeilijk kon doordringen. De verdediging bestond vooral uit de geïsoleerde ligging. Mocht de schans ontdekt worden, dan boden de grachten, een wal (eventueel beplant met doornstruiken) en de gewapende bewoners nog enige vorm van verdediging. Over de interne structuur van schansen is maar weinig bekend. Het archeologisch bodemarchief van de schansen is dan ook de voornaamste bron van informatie.

In het voorjaar en de zomer van 2009 werd een studieopdracht uitgevoerd om de beschermingswaardigheid na te gaan van 7 schansen gelegen in de provincies Vlaams-Brabant en Limburg. Deze studie gebeurde in opdracht van het agentschap Onroerend Erfgoed en werd toegewezen aan het archeologisch adviesbureau RAAP. Het rapport van deze studieopdracht adviseert de Vlaamse overheid om een aantal beheersmaatregelen te nemen én om de schansen te beschermen als archeologische site.

Eén van de schansen die in het kader van deze studieopdracht werd onderzocht is de schans in het dorp Niel-bij-As in de gemeente As. Deze schans is onderwerp van de voorliggende bescherming als archeologische site.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

1.3.1. op basis van het bureauonderzoek

De schans van Niel-bij-As is opgericht in 1638. De schans is met een rechthoekige vorm weergegeven op de Ferrariskaart (1775). Opmerkelijk is dat er op de schans nog 5 schanshuisjes staan aangeduid (figuur 4). De ingang lag aan de westzijde, waar de gracht ook breder was. Ten noorden en ten noordwesten bevinden zich twee waterpartijen.

De oudste kadasterkaarten en de Atlas van de Buurtwegen (figuur 5 en 6) vertonen grote gelijkenissen met de Ferrariskaart, maar er staan geen huisjes meer aangeduid. Op het binnenterrein van de schans is aan drie zijden, parallel met de gracht, een smal perceel afgebakend dat blijkbaar in gebruik was als boomgaard. Wellicht gaat het hier om restanten van de wallen die nog in de perceelstructuur waarneembaar zijn. Dit laatste is ook nog duidelijk waarneembaar op de militaire kaart *Depot de la Guerre* (1878): de oude omwalling van de schans is er nog aan drie zijden bewaard (figuur 4). Gewoonlijk waren die wallen ook met bomen beplant. Omstreeks 1940 is deze perceelindeling verdwenen. De schans heeft sinds de 19de eeuw bijna uitsluitend een agrarische functie gehad (akker en grasland). In de 2de helft van de 20ste eeuw is er een boomgaard geweest.

1.3.2. op basis van het verkennend booronderzoek

Op de schans van Niel-bij-As is een verkennend booronderzoek uitgevoerd. In totaal werden 88 boringen verricht (figuren 7 en 8). Het schanslichaam heeft een omvang van 61 meter bij 51 meter en is ten dele opgehoogd. Langs de randen is mogelijk een deel van het schanslichaam afgeschoven. Grote afgravingen lijken niet te hebben plaatsgevonden op het schanslichaam, al kan de aanwezigheid van plaatselijke verstoringen (oude boomgaard) niet uitgesloten worden.

Van de grachten is nog weinig terug te zien in het terrein. Uit het booronderzoek blijkt dat de noordoostelijke en noordwestelijke grachten een breedte hadden van respectievelijk circa 11 meter en circa 16 meter. Aan de ingang heeft de gracht een breedte van circa 13 meter. De breedte van de zuidoostelijke gracht is niet duidelijk. Hier werd geen toestemming verkregen voor het onderzoek. Op deze plaats bevindt zich bovendien een langwerpige vijver ter hoogte van de oude gracht. De grachten zijn 1,5 tot 2 meter diep. In de noord-zuid boorraai werd ter hoogte van de noordelijke gracht een zandpakket waargenomen dat als dijklichaam geïnterpreteerd wordt. Aangezien de schans op een natuurlijke helling ligt was het noodzakelijk om te allen tijde water nabij de schans te hebben. In de winter was dit waarschijnlijk geen probleem, maar tijdens drogere zomers kon de gracht zonder extra voorzieningen volledig leegvloeien. Via het aanleggen van dijken werd het water rond om het schanslichaam opgevangen. Langs de oostzijde waren, gezien de hogere ligging, geen dijken nodig. Uit de dijken blijkt alvast dat aan de waterhuishouding zeer veel aandacht werd geschonken.

Ter hoogte van de ingang tot de schans is een toegangsdijk aanwezig, gevormd door een pakket geel zand. Deze 'opvulling' is ook te zien op de historische kaarten en is met zekerheid van latere datum, want de oorspronkelijke grachtvulling werd nog onder het pakket aangetroffen. Deze toegangsdijk is dus aangelegd om de schans gemakkelijk te kunnen betreden nadat ze haar defensieve functie verloor.

Tijdens metaaldetectoronderzoek zijn in de A-horizont van het schanslichaam 3 munten aangetroffen (één 19de-eeuwse munt en twee 18de-eeuwse munten). Op de Ferrariskaart (circa 1775) staan op de schans nog steeds huisjes afgebeeld. Een verband met de 18de-eeuwse munten is daarom niet uit te sluiten.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaats bezoeken, het laatste op 6 juli 2017 (figuur 1 tot 3). De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Het terrein van de schans is in gebruik als weide. Op perceel 157C staat een gebouwtje opgetrokken uit golfplaten dat fungeert als stal. Voor een goede bewaring van het archeologisch bodemarchief is dit een stabiele en te behouden situatie. De grachten zijn nagenoeg opgevuld. In het oostelijk deel van het weiland ligt wel een vijver die overeenkomt met de oostelijke gracht van de schans (figuur 3). Ter hoogte van de noordoostelijke gracht ligt nu een kleiner slootje in het weiland, mogelijk nog een restant van de oude gracht. Gezien de natte omstandigheden is de bewaringstoestand voor organisch materiaal in de grachtvulling ideaal.

Het schanslichaam is iets hoger gelegen dan de omgeving en nog beperkt visueel waarneembaar als een hogere bolling in het landschap. Op het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen (DHM) is het schanslichaam nog goed waarneembaar (figuur 7). Op perceel 157C staat een klein gebouwtje dat is opgetrokken uit golfplaten en fungeert als stal.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

De schans van Niel-bij-As is opgericht in 1638. Zo goed als alle boerenschansen of vluchtschansen kennen hun oorsprong in de Tachtigjarige Oorlog, voornamelijk het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw. Maar vaak bleven ze nog veel langer in gebruik. Het oprichten van vluchtschansen door de plaatselijke bevolking in de Antwerpse, Limburgse en Brabantse Kempen is een uniek verschijnsel voor de periode 1568 tot en met 1713.

Het schanslichaam van de schans van Niel-bij-As is nog bewaard evenals de opgevulde grachten. Over deze schans zijn we slechts erg beperkt ingelicht door middel van archiefbronnen. De grootste bron van informatie zijn de sporen die in de bodem bewaard zijn gebleven, het archeologisch bodemarchief. Dit archief bevat waardevolle informatie over de oprichting, inrichting en organisatie van de schans, informatie die enkel via archeologisch onderzoek kan ontsloten worden. Schansen zijn in Vlaanderen vrijwel de enige fysieke overblijfselen die het leven van de plattelandsbewoners tijdens de oorlogen van de 16de tot het begin van de 18de eeuw weergegeven. De archeologische en wetenschappelijke waarde is dus hoog.

2.2. Motivering van het type bescherming

De schans van Niel-bij-As wordt beschermd als archeologische site. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een archeologische site als volgt: "een onroerend goed dat ondergronds, aan de oppervlakte of onder water aanwezig is, met inbegrip van de archeologische artefacten die er integrerend deel van uitmaken, van algemeen belang wegens de archeologische erfgoedwaarde."

De schans van Niel-bij-As werd in 1638 opgericht door de lokale boerenbevolking om zicht te beschermen tegen rondtrekkende bendes en legers tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Over de geschiedenis en interne structuur van schansen is maar weinig bekend. Doordat schansen in feite 'minidorpen' zijn, bieden ze uitzonderlijke informatie over het leven van de plattelandsbevolking in de 17de en 18de eeuw. Het archeologisch bodemarchief is de voornaamste overgebleven bron van informatie om de oprichting van en de organisatie binnen schansen te kunnen begrijpen. Schansen die in het landschap goed bewaard gebleven zijn en nooit werden bebouwd, zoals de schans van Niel-bij-As, hebben dan ook een archeologische en wetenschappelijke waarde.

De bescherming van de schans van Niel-bij-As als archeologische site beoogt een behoud van het archeologisch erfgoed op de plaats waar het zich in de bodem bevindt (een behoud *in situ*). Wanneer dit niet meer mogelijk is, moet er door middel van een opgraving steeds voor gezorgd worden dat het aanwezige archeologisch materiaal niet vernietigd of onherroepelijk verstoord wordt. De schans van Niel-bij-As wordt daarom beschermd als

archeologische site, met het oog op behoud enerzijds en eventueel toekomstig archeologisch onderzoek anderzijds.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

Heel wat schansen waren tot in de 19de eeuw zichtbaar en de toenmalige grachtbegrenzingsen vormden veelal ook de perceelbegrenzingsen op de oudste kadasterkaarten. De schans van Niel-bij-As is nog duidelijk waarneembaar op de oudste kadasterkaarten. Omstreeks 1940 verdween echter de perceelindeling die nog verwees naar de schans.

Op basis van de oude kaarten, het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen en het veldwerk blijkt dat de schans samenvalt met de perceel nummers 159D en 157C.

2.4. Juridische toestand

Volgens het gewestplan ligt het schansterrein volledig binnen een natuurgebied (code 0701). De site is ook gelegen in de ankerplaats "Vallei van de Bosbeek en De Houw" (<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/135262> - geraadpleegd op 21 augustus 2017).

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

Voor de bescherming als archeologische site gelden volgende beheersdoelstellingen:

De bescherming van de schans van Niel-bij-As als archeologische site beoogt in de eerste plaats een behoud *in situ* van de nog aanwezige archeologische sporen (het bodemarchief).

De belangrijkste bedreigingen waaraan deze schans kan worden blootgesteld zijn bodemingrepen en erosie. De schans van Niel-bij-As is in gebruik als grasland. Door het gebruik als grasland wordt de erosie van het schanslichaam tot een minimum beperkt en bevindt de archeologische site zich in een stabiele situatie. Algemeen wordt dan ook aanbevolen de huidige grasbegroeiing van de schans te handhaven en het schansterrein zelf niet met bomen of struiken te beplanten.

Vooraf landbouwactiviteiten vormen een bedreiging, zowel voor landschappelijke als archeologische erosie. Diep bewerkte grond is immers gevoelig voor erosie. Aangezien de

archeologische overblijfselen zich dicht onder het maaiveld kunnen bevinden wordt aanbevolen alle werkzaamheden met een ingreep in de bodem te vermijden.

Ook een verlaging van het grondwaterpeil kan een bedreiging vormen voor het archeologisch bodemarchief. Bij een vernatting van het gebied worden ook de organische resten beter bewaard.

In het oostelijk deel van het weiland ligt wel een vijver die overeenkomt met de oostelijke gracht van de schans. Deze vijver verwijst nog naar de oorspronkelijke omgrachting en dient dan ook behouden te blijven.

Metalen archeologische vondsten die zich onmiddellijk onder het maaiveld in de bodem bevinden kunnen van belang zijn voor de kennis van de beschermde archeologische site. De Code van Goede Praktijk (versie 2.0) stelt daarom in hoofdstuk 33 dat een erkende metaaldetectorist geen vondsten kan opsporen in beschermde archeologische sites.

Het gebruik van een metaaldetector om archeologische vondsten met metalen component op te sporen dient daarom te gebeuren door een erkende archeoloog of door een erkende metaaldetectorist onder de autoriteit van een erkende archeoloog, en dit enkel in het kader van een onderzoek vanuit wetenschappelijke archeologische vraagstelling, of in functie van de opmaak of de uitvoering van een archeologienota.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een

overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerendergoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

KEIJERS D. 2009: Studieopdracht naar een archeologische evaluatie en waardering van 7 schansen (provincies Limburg en Vlaams-Brabant), *RAAP-RAPPORT* 1977, Weesp.

Een volledig overzicht van de bibliografie en alle beschikbare bronnen omtrent de schans van Niel-bij-As is opgenomen in deze studie en is online raadpleegbaar op: <https://oar.onroerendergoed.be/publicaties/STUA/8/STUA008-001.pdf>

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

5.2. Foto's, kaarten en figuren.